

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

12 (1) 2025

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş tarihi |Received:22.11.2024

Kabul tarihi |Accepted:30.12.2024

Yayın tarihi |Published:25.02.2025

Beral Alacı

<https://orcid.org/0000-0002-9339-0903>

Associate Professor, İzmir Democracy University, Faculty Of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye, beralalaci@idu.edu.tr

Atf Künyesi / Citation Info

Alacı, B. (2025). Türk Basınında Karikatürlerle İspanya İç Savaşı'nın İlk Yılı . *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (1), 102-121.

Türk Basınında Karikatürlerle İspanya İç Savaşı'nın İlk Yılı

Öz

20. yüzyılın başından beri süregelen siyasi karmaşa, 1936 yılına gelindiğinde İspanya'yı kendi içinde iki cepheye ayırıp kanlı bir savaşa sürüklüyordu. 1936-1939 yılları arasında İspanya'da yaşanan ve II. Dünya Savaşı'nın öncesinde Avrupa'da savaşın soğuk yüzünü gösteren iç savaş tüm dünyada büyük yankı uyandırdı. Üç yıl boyunca İspanya'yı kan gölüne çeviren olaylar şüphesiz Türkiye'den de büyük merak ve ilgi ile takip edildi. Dönemin basın organlarında geniş yer bulan İspanya İç Savaşı'na ilişkin Türkiye'de akademik anlamda pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen konu basında yer alan karikatürler üzerinden değerlendirilmemiştir. Konuya dair çok fazla karikatürün olması makalenin savaşın ilk yılı ile sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Bu çalışma ile Türk basınında yer alan karikatürlerde İspanya İç Savaşı'nın nasıl başladığı, mizah basınında savaşın ilk yılında yaşananlara nasıl yer verildiği aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılarak dönemin mizah dergileri ve gazetelerinde yayımlanan karikatürleri incelemiştir. Karikatürlerde yer alan görsel ve metinsel unsurlar, İspanya İç Savaşı'nın Türk kamuoyundaki algısını ve dönemin siyasi ortamına yönelik yansımalarını değerlendirmek amacıyla yorumlanmıştır. İnceleme sırasında karikatürlerde kullanılan semboller, mizah unsurları ve savaşın taraflarına yönelik eleştiriler sistematik olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İspanya, İspanya İç Savaşı, Karikatür, Basın

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

The First Year of the Spanish Civil War with Cartoons in the Turkish Press

Abstract

By 1936, the political turmoil that had been going on since the beginning of the 20th century was dividing Spain into two fronts and dragging it into a bloody war. The civil war in Spain between 1936 and 1939, which showed the cold face of war in Europe before World War II, had great repercussions all over the world. The events that turned Spain into a bloodbath for three years were undoubtedly followed with great curiosity and interest in Turkey. Although many academic studies have been conducted in Turkey on the Spanish Civil War, which was widely covered in the press organs of the period, the subject has not been evaluated through the cartoons in the press. The fact that there were too many cartoons on the subject caused the article to be limited to the first year of the war. In this study, it was tried to elucidate how the Spanish Civil War started in the cartoons in the Turkish press and how the humour press covered the events of the first year of the war. In the study, the cartoons published in humour magazines and newspapers of the period were examined by using the content analysis method. The visual and textual elements in the cartoons were interpreted in order to evaluate the perception of the Spanish Civil War in Turkish public opinion and its reflections on the political environment of the period. During the analysis, the symbols, humour elements and criticisms against the parties of the war were systematically analysed.

Keywords: Spain, Spanish Civil War, Cartoon, Press

Giriş

1900'lerin başında eski imparatorluğu¹ kesin çöküşü ile yüzleşen, elde kalan son sömürgelerini kaybetmenin verdiği sorunları aşmak için uğraşan İspanya, bir yandan da hızla büyüyen anarşizm² ile mücadele ediyordu.

Siyasi olarak “Restorasyon”un benimsendiği İspanya’da, buna göre 1902 yılında tahta çıkan XIII. Alfonso’nun krallığının altında biri liberal diğeri muhafazakâr iki parti sırasıyla iktidarı elinde bulunduruyordu (Alacı, 2024, s. 662). Bu süreçte Kral XIII. Alfonso, aşağıdan gelecek bir devrimi önlemek için, “toplumsal temelin genişlemesini sağlayacak bir reform yoluyla siyasal sistemin yukarıdan ıslah edilmesi” faaliyetine girişti (Casanova, 2015, s. 11).

¹ İspanya İmparatorluğu’na ilişkin ayrıntılı bilgi için (bkz. Kamen, 2003; Elliott, 2002; Bertrand, 1940; Phillips & Phillips, 2016).

² 20. Yüzyılın başında İspanya’da anarşizm ülke çapında büyük olaylar çıkartacak kadar güçlü hale gelmişti. 1900-1905 arasında İspanyol Bölgesi İşçileri Dernekleri kurulurken, anarşizmin yanı sıra geleneksel işçi birliği hareketleri, sendikalizm ile özdeşleşmiş gruplar da ortaya çıktı. Yanı sıra 1907’de Barcelona’da Solidaridad Obrera (İşçi Dayanışması) adlı anarko-sendikalist bir hareket de oluştu. Tüm bu hareketler 1910 yılında Confederacion Nacional del Trabajo (CNT; Ulusal Emek Konfederasyonu) çatısı altında birleşti. 1911’de ilk konferansını yapan CNT hükümet tarafından 1918’e kadar yasadışı olarak kabul edilecek, anarko-sendikalistler, sosyalist işçi hareketlerinden daha büyük bir tehdit olarak görülecekti (Phillips, 2016). İspanya’daki anarşist devrim ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca (bkz. Paz, 2011).

Ancak reform başarılı olamadı. Başarılı olamadığı gibi 19. yüzyıldan miras kalan klerikalizm³ ve militarizm gibi sorunların yanında yeni ortaya çıkan Katalan milliyetçiliği, radikal cumhuriyetçilik, örgütlü işçi hareketlerinin büyümesi, Fas'ta yaşanan savaş gibi sorunlarla da mücadele etmek durumunda kaldı (Casanova, 2015, s. 11). Reform hareketi içerisinde muhafazakâr kanadın temsilcisi Maura tarafından kurulan hükümet, Temmuz 1909'da çıkan işçi ayaklanması ve beraberinde yaşanan “*La Semana Tragica*” yani Trajik Hafta olarak adlandırılan hafta sırasında sert kararlar aldı (Payne, 1970, s. 33). Kararları uluslararası arenada tepki ile karşılandı. Bu tepkiler hem Maura Hükümeti'nin hem de Maura'nın ısrarla yürüttüğü reform hareketinin sonu oldu (Phillips & Phillips, 2016, s. 245). Kral XIII. Alfonso Liberal Parti'nin lideri José Canalejas'ı Bakanlar Kurulu'nun yeni başkanı olarak seçti. Canalejas ılımlı-uzlaşmacı bir tavır sergileyerek gerilimi azaltmaya çalışıyordu. Bu noktada kilise ile bazı görüşmelerde bulundu, Fransa ile Fas konusunda bir anlaşma imzaladı, ancak işçi sınıfındaki huzursuzluğu gidermek adına hiçbir şey yapmadığı gibi onlara karşı sert bir tutum sergiliyordu. 1911'de işçiler greve gitmiş, donanmada isyan çıkmış hükümetin ilk günlerde planladığı ılımlı havaya ulaşılması imkânsız hale gelmişti. Nitekim 1912 yılında bir anarşist Madrid'in merkezinde yer alan ünlü meydan Puerta del Sol'de Canalejas'ı vurarak öldürdü (Phillips & Phillips, 2016, s. 245; Alacı, 2024, s. 663). Tüm ülkeyi sarsan bu suikastın ardından İspanya; reform programını iyiden iyiye aksatmış, liberal ve muhafazakâr kanatların hükümetin içinde ya da dışındayken yaşadıkları karşılıklı çekişmelerle uğraşan bir portre çiziyordu. Tabandaki çatlaklar gittikçe büyürken, I. Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başaran İspanya'da nispeten bir ekonomik ferahlama oluyor, dış borçların bir kısmı ödeniyordu. Ancak toplumda büyük bir kesim bu geçici bahar havasını şiddetle eleştirmekten, hükümeti suçlamaktan geri kalmıyordu. “*Tutucu cumhuriyetçiler, işçi liderleri, anarşistler, dini liderler ve bazı subaylar gibi, İspanya'nın aydın kesimi de hükümetin yaptıkları ile bütün olarak ülkenin ihtiyaçları arasında derin bir uçurum*” olduğu kanaatindeydi (Phillips & Phillips, 2016, s. 245). Özetle, İspanya'da gerginlik içten içe artıyor, ancak dünyadaki büyük yangın arasında şimdilik bu gerginlik göze batmıyordu. I. Dünya Savaşı başladığında İspanya, tarafsız kalmayı uygun gördü. Böylece savaşın yıkıcı etkilerinden kendisini korumayı başardı. Ancak içte yaşanan problemler İspanya'yı kendi içinde bir savaşa doğru hızla sürüklüyordu (Alacı, 2024, s. 664). 1923 tarihine gelindiğinde General Miguel Primo de Rivera tarafından bir askeri darbe gerçekleştirildi (Phillips & Phillips, 2016, s. 245) Böylece İspanya'da askeri diktatörlük dönemi başlamış

³ Klerikalizm; Ülkenin politik ve kültürel yaşamında, kilise ve ruhban sınıfının egemenliğini ve etkisi güçlendirmeye yönelik gerici akım (Aşukin, Butirskiy, Veber, Davidov, İlina, Kirillova, Lehin, Lukovtseva, Struve & Yunin, 1979).

oluyordu. Yaşanan grevler, sokak savaşları, siyasi çekişmeler, Fas'taki karmaşa gibi problemlerden bunalmış olan İspanyol halkı General Primo'nun askeri yönetimini çıkış noktası olarak kabul edip, büyük destek verdi. Mussolini'nin İtalya'daki yönetimini bilinçli bir şekilde takip eden (Payne, 2007, s. 101; Palomares, 1989, s. 262-255) Primo; öncelikle liberallerin ve muhafazakârların siyaset yapmasını yasakladı, partilerini kapattı, yerine 1924 yılında Union Patriótica (Yurtsever Birlik) adlı tek bir parti kurdu. Fas'ta sağlanan başarı, kamusal alanda yapılan yatırımlar, işçi sorunlarını ele alırken izlediği radikal siyasi istekleri ayrı tutup makul olanları değerlendirmek için içine hükümet temsilcilerini de yerleştirdiği yeni kurumlar oluşturma politikası, General Primo'nun rejiminin başarılı görünmesini sağlayan önemli etmenlerdi (Phillips & Phillips, 2016, s. 254-255). Ancak askeri yönetimin göz ardı ettiği ya da susturduğu pek çok kesim sessizlik içinde de olsa örgütlenmeye devam etti. Yönetime ilk günden beri ters olan sosyalist ve cumhuriyetçilerin yanı sıra önceleri askeri rejim ile iş birliği halinde olan ancak daha sonra uğradıkları hayal kırıklıkları ile muhalif kanada geçen monarşi yanlılarının, Katalan milliyetçilerinin sayısı da az değildi. Biriken memnuniyetsizlik ve muhalefet 1930 yılına gelindiğinde öğrenci olayları olarak patlak veriyor, neticesinde kralın ve ordu komutanlarının desteğini yitiren General Primo'nun istifa etmesini sağlıyordu (Alacı, 2024, s. 664). General Primo'nun yönetiminin istifa etmesinin ardından Kral XIII. Alfonso önce General Damaso Berenguer'den ve sonra da -Şubat 1931- Amiral Juan Bautista Aznar'dan 1876 Anayasası'na dayanan yeni bir hükümet kurmalarını istedi (Yıldız, 2014, s. 19). Hükümet kurmak için askerlerin görevlendirilmesi, kralın orduyu dolayısıyla askeri darbeyi destekler tavrını sürdürdüğü yönünde bir kanı uyandırdı. Ve bu kanı Kral ile ilgili yasal olmayan bir rejimi destekliyor düşüncesi ile birlikte, Kral XIII. Alfonso üzerinde cumhuriyet ilan etmesi yolunda baskı olarak kendini gösterdi. Halkın gözünde siyasi imajında önemli bir yara alan Kral, baskılar neticesinde, 12 Nisan 1931 tarihinde yerel seçimlerin yapılmasına karar verdi. Seçimler beklenen sükûneti yaratmada etkisiz kaldığı gibi, ortaya çıkan sonuçlar İspanya için karmaşayı daha da büyüten önemli hususlardan biri oldu. Seçim sonucunda sosyalist ve liberal cumhuriyetçilerin merkezi şehirlerde sağladığı başarı, Amiral Aznar'ın istifasına ve Kral XIII. Alfonso'nun ülkeden kaçmasına yol açtı. II. Cumhuriyet, 14 Nisan 1931'de ilan edildi ve aynı gün Kral tahtan çekilerek, ülkeyi terk etti (Gürün, 1997, s. 421). Varlığını iç savaşın en hararetli günlerine kadar sürdürecektir olan II. Cumhuriyet'in ilk hükümetini "geçici" sıfatı ile Devrimci Komite'nin Başkanı Niceto Alcalá Zamora kurdu ve II. Cumhuriyet'in Devlet Başkanı olarak göreve başladı (Bertrand, 1940, s. 235). II. Cumhuriyetin ilanı ile sakinleşen siyasi ortam seçimlerden yaklaşık bir ay sonra Madrid'de yaşanmaya başlanan olaylar neticesinde dağıldı

(İskit,1951, s. 1056). Olayların temel sebebi muhaliflerin geçici hükümetin ulusal bir onayla seçilmemiş olmasından dolayı II. Cumhuriyet'e karşı güvensizlik duymalarıydı. Belediye seçimleri sonucunda oluşan hükümetin yasal olmadığına dair tepkiler başkaldırı olaylarının yaşanmasına sebep oluyordu. Öte yandan hükümetin bu olaylara verdiği tepkinin geç ve yetersiz kabul edilmesi ise muhafazakâr-sağ kesimde huzursuzluğun yükselmesine yol açıyordu. Cumhuriyet'in kurulması aşamasında destek veren generaller de yaklaşık bir yıl içerisinde desteklerini çekiyor ve memnuniyetsizliklerini belirtiyordu (Conte, 2002, s. 193). Sağ cemahta yer alan, İspanyol Faşistlerden oluşan Falanjistler de yine bu dönemde hızla güçlendi. 1933'de yenilenen seçimlere gelene kadar sağ görüşlü hareketler güç birliği yapmaya başlamışlardı. (Alacı, 2024, s. 665). Öte yandan 1931 yılının yaz aylarında Ulusal Emek Konfederasyonu'nun işçileri greve çağırmasına güvenlik güçlerinin müdahale etmesi, Sevilla'da da işçilere karşı takınılan sert tavır II. Cumhuriyet yönetiminin sol kesimde de memnuniyetsizlik yaratması sonucunu doğurdu (Bertrand, 1940, s. 235). Ulusal Emek Konfederasyonu, II. Cumhuriyet yönetiminin monarşiden bir farkı olmadığını; bu baskıcı yönetimden kurtulmanın tek yolunun “devrim” olduğunu dile getiriyordu. 1935 yılına gelindiğinde tüm sol fraksiyonların birleşerek sosyalist ve komünistlerden oluşan bir “Frente Popular” yani Halk Cephesi koalisyonu oluşturduğu ve bu oluşumun VII. Komitern Kongresi tarafından da destek gördüğü görülmektedir (Phillips & Phillips, 2016, s. 264; Alacı, 2024, s. 665-666). II. Cumhuriyet'in ilan edildiği tarih olan 1931 yılından sonra beş yıl boyunca çalkalanan İspanya, 1936 yılına Şubat'ın 16'sında yapılan seçimlerle girecek ancak bu seçimlerin neticesi şimdiye kadarkilerden çok daha büyük bir karmaşaya yol açacaktı. Seçimlerde cumhuriyetçiler, sosyalistler ve komünistler tarafından oluşturulan Halk Cephesi iktidarı kazandı. Ancak iktidara gelir gelmez yaptıkları ilk faaliyetler kendi taraftarlarını hapishanelerden çıkarıp sağ kesimdekileri hapishanelere kapatmak olunca tepki çektiler. İç savaşın patlamasına dair esas olan ise 1936 yılının Temmuz ayında Maliye bakanının öldürülmesi oldu. Sağcıların Milliyetçiler, Solcuların ise Cumhuriyetçiler olarak adlandırıldığı savaşın başlangıcında Cumhuriyetçilerin ülkede ciddi bir egemenliği bulunuyordu. Milliyetçiler ise Galiçya ve Batı Endülüs başta olmak üzere Kuzey Fas topraklarında ve adalarda hakimiyet sağlamışlardı. Savaşın başında Kuzey Fas'ta bulunan Franco'nun anakaraya geçmesi ile savaş başlamış oldu. Kısa sürede Franco milliyetçilerin başı durumuna gelen Franco savaşın başrolü ve 20. Yüzyılın en önemli diktatörlerinden biri olarak tarihe geçiyordu (Alacı, 2024, s. 666). İspanya üç yıl sürecek kanlı bir savaşa sürüklenirken Türkiye tüm yaşananlara tarafsızlık politikası çerçevesinde yaklaşmakla birlikte yaşananları yakinen takip ediyordu. Olayların Türk basınına yansması da bu doğrultuda yoğun oldu. Savaşın ilk günlerinden

itibaren Türk basını olaylara geniş yer verdi. Mizah gazetelerinde de savaşa dair pek çok karikatür yayınlandı. Dönemin siyasi karikatürler üzerinden incelenmesi dönemin şartlarının hem dünya hem de Türk kamuoyunda nasıl bir yankı uyandırdığını anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır.

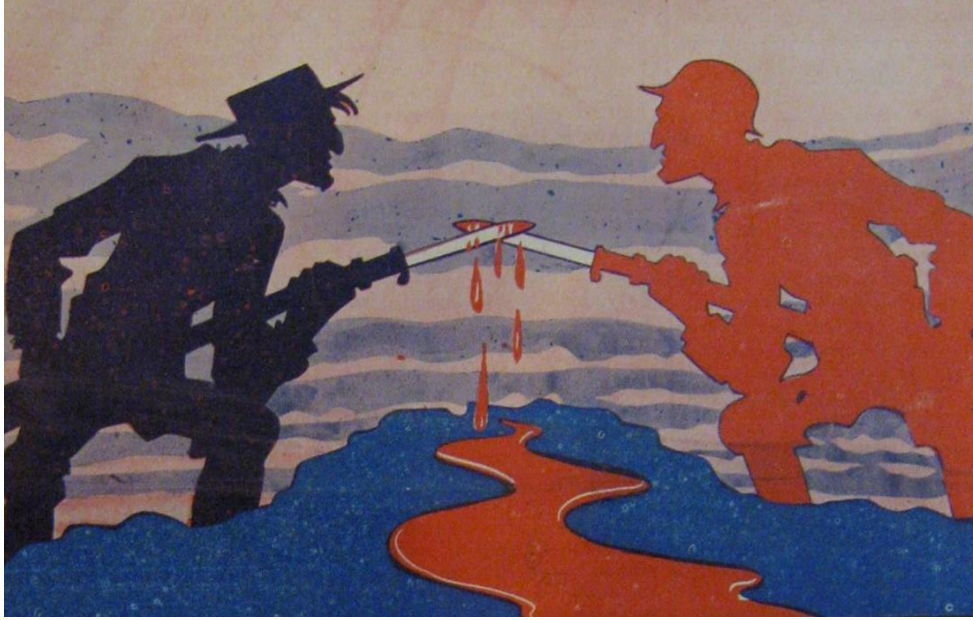
1.Türk Basımında Karikatürlerle İspanya İç Savaşı'nın İlk Yılı

İspanya'da yaşanan iç savaş Türkiye'de de büyük bir dikkat ile izlenir. Dönemin Madrid Elçisi Tevfik Kamil Koperler, henüz savaşın başlamadığı ancak iç karmaşanın gitgide yükseldiği dönemde ayrıntılı raporlarla Ankara Hükümeti'ni bilgilendirmektedir (Alacı, 2021, s. 452). Türkiye genel olarak izlediği “yurtta sulh cihanda sulh” politikası çerçevesinde savaşın gidişatı ile ilgili bilgileri edinmenin dışında olaya müdahil olmamıştır. Hatta savaşın başladığı ilk aylarda Fransa'nın teklifi üzerine İspanya'ya dışarıdan müdahale edilmemesini ve dışarıdan ya da dolaylı yolla savaş malzemesi gönderilmemesini kabul eder. 1 Eylül 1936 tarihli kararnamede “...İspanya'daki çok istisnai vaziyetin tahtı tesirinde olacak kabul ettiğimiz bu teklifin ati için bir kaide ve emsal teşkil etmemesi” kaydı ile Fransız Sefareti'nin teklifi kabul edildiği buna göre “İspanya'ya veya İspanya'ya tabi araziye ve Fas'taki İspanyol mıntikasına Türkiye'den doğrudan doğruya veya bilvasıta ihraç, tekrar ihraç ve transit suretleriyle Türkiye'den her türlü esliha, mühimmat, levazımı harbiye ve hazır veya sökülmüş hava gemileri ve her türlü hap sefineleri gönderilmesi” yasaklanmıştır (BCA: 030.18.01.02.68.73.02). Türkiye Avrupa'da gittikçe yükselen faşist akıma karşı da tavrını böylece ortaya koymuştur (Sertel, 2015, s. 280). Genel itibarı ile savaşa karşı bir tutum izleyen Türkiye'de basın da bu minvalde savaş haberlerini sütunlarına taşımıştır. Yaşanan olayların gün be gün aktarıldığı gazete haberlerinin yanı sıra siyasi karikatürlerde de savaşa yer verilmiştir. Çalışma çerçevesinde o dönemde yayın yapan dört mizah yayını kullanılmıştır. Akbaba, Karagöz, Karikatür ve Yeni Köroğlu. Akbaba, Yusuf Ziya Ortaç; Karagöz, Sedat Simavi; Yeni Köroğlu, Burhan Cahit Morkaya; Karikatür ise yine Sedat Simavi tarafından çıkarılıyordu (Kayış, 2020, s. 9-10). Tek parti döneminde yayın yapan mizah gazete/dergileri olarak iktidarın bakış açısını yansıtmaları noktasında da büyük önem taşıyan bu yayınlarda İspanya İç Savaşı da kendisine geniş yer buldu. Savaşın devam ettiği 1936-1939 yılları arasında bahsi geçen yayınlarda yer almış pek çok karikatür yer almaktadır. Sayının fazlalığı yapılacak olan değerlendirmenin makale boyutunu aşması nedeni ile 1936 yılı ile sınırlandırılmıştır. Karikatürlerin yorumlanmasında genel olarak göstergebilim ve söylem çözümlemesi yöntemi takip edilmiştir. İspanya İç Savaşı sırasında adı geçen mizah gazetelerinde yayınlanmış kırk iki

karikatür tespit edilmiş, üç yıllık bir sürece yayılan karikatürlerin 1936 yılına ait olan yirmisi bu makalede ele alınmıştır.

İspanya iç savaşına dair en erken karikatürlerin Ağustos ayı itibarıyla basılmaya başlandığını görülür. 1 Ağustos 1936 tarihinde Yeni Köroğlu’da yayınlanan karikatürde “*Dünya yüzünde kanla barut eksik olmuyor. Bir yerde sönen angın başka yerde patlıyor. Habeş işi sönerken İspanya’da Bolşevik ve Faşist muharebesi patladı. Binlerce kişi boğazlaşıyor, kırmızı Bolşevik taraftarlarıyla kara Faşist taraflısı ordular ortalığı kana boyadılar. Avrupa devletleri tetikte, bu ateş bir sıçrarsa bakalım ne olacak?*” yazısı ile kılıçlarından kan damlayan iki savaşçı resmedilmiştir. Karikatürde kırmızı asker kıyafetli Bolşevikler olarak adlandırılırken Faşistler “kara” olarak aktarılmıştır. Karikatür akıllardaki savaşın Avrupa’ya sıçrama ihtimalini dile getirmesi bakımından önemlidir (Yeni Köroğlu, 1 Ağustos 1936). (Karikatür.1.)⁴

Karikatür 1. Yeni Köroğlu, 1 Ağustos 1936.

Aynı sayfanın alt kısmında ise “İspanya’da Kan Gövdeyi Götürüyor” başlığı ile İspanya’daki son durum aktarılırken iki tarafından da dışarıdan yardım görüyor olduğu vurgusu yapılır (Yeni Köroğlu, 1 Ağustos 1936). Yeni Köroğlu gazetesi 5 Ağustos 1936 sayılı nüshasında da İspanya İç Savaşı’na yer verir (Yeni Köroğlu, 5 Ağustos 1936). (Karikatür.2.) “*Ne zamandır kan ve barut kokusu duymayan İspanya şimdiye kadar boğa döğüşürüp kan dökerdi. Fakat bugün komünist ve faşist diye ikiye ayrılan 22 milyon İspanyol birbirlerinin kanını döküyorlar. Hem bu sefer kızgın boğa güreşçiyi temizleyeceğe benziyor. Seyirciler arasında iki tarafı kışkırtanlar var gibi.*” alt yazısı ile yayınlanan karikatürde İspanyolların

⁴ Karikatürlerin altında ya da çevresinde yazılan metinlerde yazım düzeltmeleri yapılmamış, o gün yayınlandığı hali ile metin aktarılmıştır.

meşhur boğa güreşlerine ithafen kırmızı bir boğa kullanılmış, boğanın üzerine ise orak çekiç resmedilmiştir. Seyircilerin diğer devletleri temsil etmesi ve alt yazıda yer alan “*seyirciler arasında iki tarafı kışkırtanlar var gibi*” sözlerine yer verilmesi savaşın “iç savaş” olarak kabul edilmesine rağmen II. Dünya Savaşı’na doğru hızla ilerleyen dünya için ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. İspanya’da 22 milyon insanın boğaz boğaza bir savaşın ortasında ateş ve kan içerisinde bulunduğu vurgulandığı sayıda Faşistlere İtalyanların, Sosyalistlere de Fransızların yardım ettiği belirtilir. Fransızların kendi memleketlerinde ameleleri memnun edecek kanunlar çıkartarak isyan etmelerinin önüne geçtiğini ve böylece memleketi Bolşevik olmaktan kurtardıklarını belirten gazete, Fransız aynı taktiklerle İspanya’daki duruma müdahil olmaya çalıştığını belirtir. Faşistler konusunda da İtalya aynı şekilde konuya dahil olmaktadır. Üç İtalyan uçağının asilere yardım için İspanya’ya gelmesi ancak düşürülmesi İspanyol ordusunun içinde yer alan bazı birliklerin asilerle işbirliği halinde olduğunu gösterir bir delil olarak kabul edilmiştir. İşin gittikçe kızıştığını belirten gazete bir önceki İspanya İç Savaşı’na dair olan karikatürdeki alt yazı gibi aynı soru ile haberi bitirir: “*Bakalım neler olacak?*” (Yeni Köroğlu, 5 Ağustos 1936).

Karikatür 2. Yeni Köroğlu, 5 Ağustos 1936.

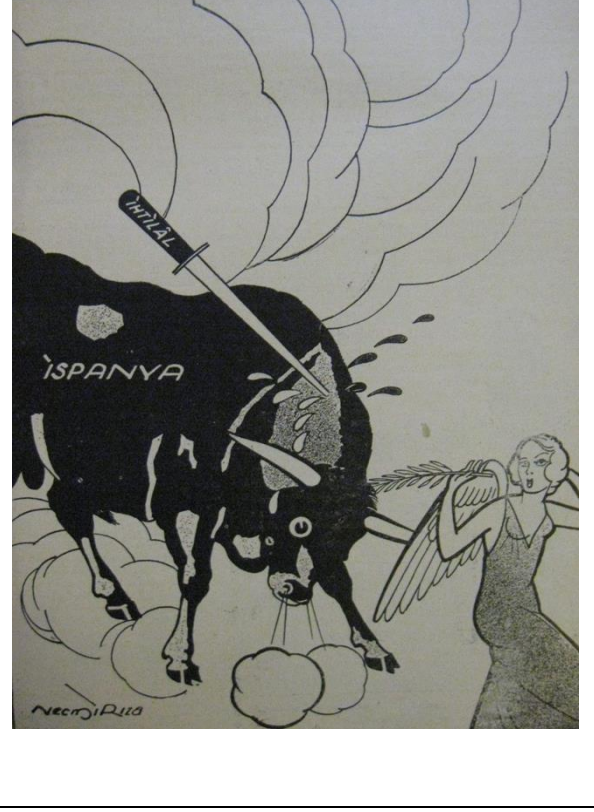
8 Ağustos 1936 tarihli mizah gazetelerinde İspanya İç Savaşı’na dair karikatürlerin yer aldığı görülmektedir. Akbaba ve Karikatür gazetelerinde boğa vurgusu yapılmakta ve yaşanan savaşın dünya barışı açısından önemli bir tehdit oluşturduğu belirtilmiştir. Akbaba’da Necmi Rıza tarafından çizilen karikatürde “İspanyol İhtilali dünya sulhu için tehlike oluyor!...” başlığı kullanılmış barışı simgeleyen “Sulh Kızı”na saldıran sırtında “İhtilal” kılıcı ile yaralanmış bir boğa yer almıştır (Akbaba, 8 Ağustos 1936). (Karikatür.4.) Aynı tarihli Karikatür dergisinde ise yine sırtında ihtilal yazan bir kılıç ile yaralanmış boğa İber Yarımadası haritası üzerinde

resmedilmiş ve “İspanya’da boğa döğüşleri” başlıklı karikatürün altına boğanın ağzından “Azizim beni kara yapmak için bu kılıcı sapladın amma kan aktıkça ben daha kızıl oluyorum” sözleri yazılmıştır (Karikatür, 8 Ağustos 1936). (Karikatür 3).

Karikatür 3. Karikatür, 8 Ağustos 1936.

Karikatür 4. Akbaba, 8 Ağustos 1936.

Aynı gün Yeni Köroğlu ise konuyu İtalya ve Fransa figürlerinin kavgası şeklinde vererek asıl düşmanların görünmeye başladığını belirtir. İspanya’daki savaşı tüm Avrupa’yı karıştırdığına yönelik vurgular yapan gazete “İspanya’daki İsyana Avrupa Devletlerini de Karıştırdı. İtalya’dan sonra Almanya da İspanyol isyanına karıştı, bir Alman gemisi İspanya’nın Söta limanına gitti ve zabıtlarını karaya çıkararak güya asi İspanyol kumandanına hal hatır sormağa gönderdi. Bu haber Fransızlarla beraber İngilizleri de küplere bindirdi. Sonra Moskova’da toplanan binlerce işçi de İspanya’da hükümet mevkiindeki sosyalist arkadaşlarına yardıma karar verdiler, iş kızıştıkça kızıştı, ateşin bütün Avrupa’yı tutuşturmasından korkuluyor.” sözlerini Hitlerin Olimpiyatlar sonrası Avrupa’nın karışacağına dair sözlerine ithafen “Alman Başvekili Hitler Olimpiyat spor oyunları bitince Avrupada silah oyunları başlayacak demişti, İspanya işi Fransayı, İtalyayı, Rusya ve Almanyayı birbirine çarpıştıracığa benziyor. Avrupa tehlikeli günler geçiriyor, bakalım ne olacak?” cümlesi ile bitirir. Yeni Köroğlu’nda 8 Ağustos 1936 tarihinde vurgulanan bir düğün husus ise Yunanistan’da yaşanan “komünist hareket”tir. Gazete bunu “Dünya Karışıyor” şeklinde

duyurur, “İspanyada faşist ve sosyalistler boğazlaşırken ve bunlara dışarıdan Almanya, İtalya, Fransa yardım ederken bir komünist hareketi de Yunanistanda keşfedildi, hükümet değişti, örfi idare ilan edildi, sansür kondu, Selanikte amele grev yaptı, Yunan meclisi dağıldı” (Yeni Köroğlu, 8 Ağustos 1936). Yeni Köroğlu diğer günlerde olduğu gibi bu karikatürün haber içeriğini de “bakalım ne olacak” şeklinde bitirir. Görülmektedir ki diğer mizah yayınlarında tek satır yazı ile verilen karikatürler Yeni Köroğlu gazetesinde “İspanya Kan İçinde”; “Spor İşleri Bitince Silah Patlayacak”; “Dünya Karışıyor!” minvalindeki alt başlıklar ve kısa pasajlarla aktarılır (Yeni Köroğlu, 8 Ağustos 1936).

15 Ağustos 1936 tarihli Ramiz Gökçe imzalı karikatürde ise dünya barışı yine yatakta yatan hasta bir kız olarak tasvir edilir. Yanı başında ayakta duran doktor ise “politika” olarak isimlendirilir. Karikatürde elinde zeytin dalı tutan genç kız “Doktor.. Yine ateşler içindeyim. Kriz geldi..” derken, doktor olarak tasvir edilen politika ise “Korkma kızım, buna İspanyol nezlesi derler, geçer...” şeklinde dünya barışını teselli etmektedir. Ramiz Gökçe’nin karikatürü nispeten daha ılımlı olmakla beraber yaşanan savaşın bir iç savaş olmaktan çok dünya barışını tehdit eder boyutta olduğunu belirtmektedir (Karikatür, 15 Ağustos 1936).

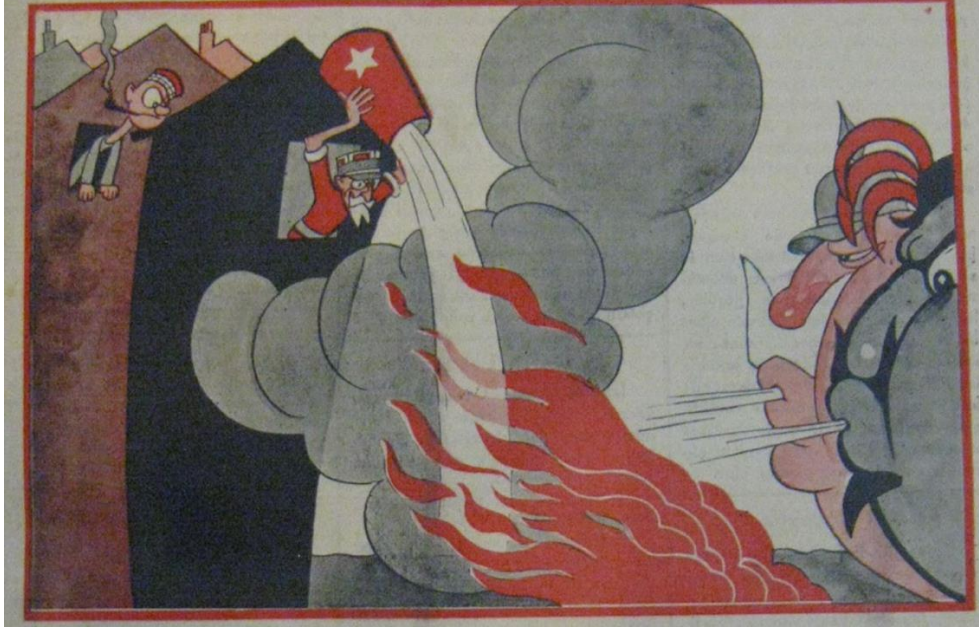
Türk mizah basınında, İspanya İç Savaşı’nın dışarıdan körüklendiğine dair gelişen kanı karikatürlerde de imgelendiği görülmüştür. Yanan bir ev tasviri ile anlatılan savaşın “Fransızın saçağına sarmadan” bastırılması gerekliliği vurgulanır, yoksa içi top, tüfek, barut ve fişek dolu Avrupa’nın halinin yaman olacağı belirtilir. İspanya’nın yaşadığı savaşın silahlanma yarışında birbirinden geri kalmayan Avrupa’ya da içine alması durumunda yaşanacaklara dair bir uyarı yapılmaktadır. Aslında görülmektedir ki 1939’da başlayan II. Dünya Savaşı’na giden süreçte İspanya İç Savaşı’nın önemli bir dönemeç olduğu henüz 1936 yılında Türk mizah basınında sıkça dile getirilen bir öngörü olmuştur.

Yeni Köroğlu, savaşın bir yandan körüklendiğini belirtirken, Madrid kapılarına dayanan İspanyol faşistlerden de söz etmiş,

“Avrupa Faşist ve Bolşevik Tarafı Deye İkiye Ayrıldı Ateşin Avrupayı Sarmasından Korkuluyor. İspanyada aylardan beri devam eden Bolşevik ve Faşist kavgası aldı, yürüdü.. Faşist İtalya ve Almanya’nın yardımıyla Faşistler ilerlediler ve Bolşevik ordulardan pek çok şehir ve kasaba zaptederek Madrit kapılarına dayandılar, iki koldan ilerleyen faşist orduları birbirleriyle birleştiler, Bolşeviklerin bir zırhlısı batırıldı, Madritte halk korku içindedir, her iki taraftan yeniden binlerce ölü ve yaralı var, bunu gören Madrit hükümeti, ecnebi bir devletin faşistlerle aralarını bulmasını istedi, şimdi Fransa, Rusya ve İngiltere de işe karışarak Madrite yardıma başladılar, bu gidişle Avrupa biri Bolşevik diğeri Faşist tarafı diye ikiye ayrılacak.

Ateşin bütün Avrupayı sarmasından korkuluyor. Bakalım ne olacak?” sözleri ile son durumu özetlemiştir (Yeni Köroğlu, 19 Ağustos 1936). (Karikatür 5).

Karikatür 5. Yeni Köroğlu, 19 Ağustos 1936.

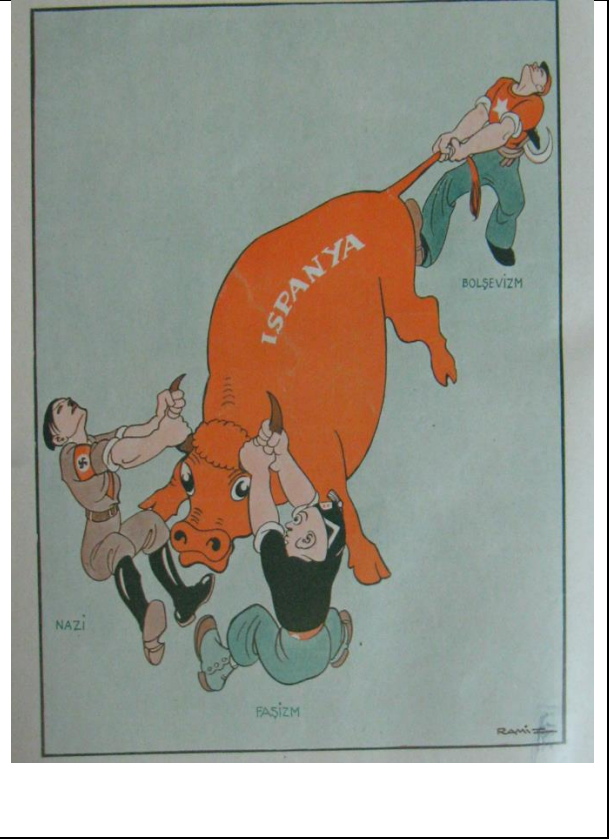
Karagöz dergisinde İspanya İç Savaşı'na dair yer alan ilk karikatür 22 Ağustos 1936 tarihlidir. Karagöz kendi yayın politikası gereği karikatürün altında Karagöz ve Hacivat'ı konuşturmuş ve diğer mizah yayınları gibi onlar da İspanya'yı boğa olarak imgelemiştir. Karikatürün başlığı “*İspanyol Boğası Azdı*” şeklindedir. “*Türkiye'nin en çok basan gazetesi*” ünvanını kullanan gazetenin kapağında yer alan karikatürde:

“Hacivat-Bak şu boğaya Karagöz...Azdıkça azmış. Ortalığı karma karışık ediyor!.. Karagöz-Ona İspanyol boğası demişler. Apışına sinek yapışmış. Şimdi hem kendisini hırpalıyor, hem de komşularına korkulu rüyalar gördürüyor!...” sözleri ile yaşanan ve gittikçe şiddetlenen çatışmalar tüm Avrupa için bir korku vesilesi olduğuna dikkat çekilir (Karagöz, 22 Ağustos 1936). (Karikatür.6.)

Karikatür.6. Karagöz, 22 Ağustos 1936.

Karikatür.7. Karikatür, 22 Ağustos 1936.

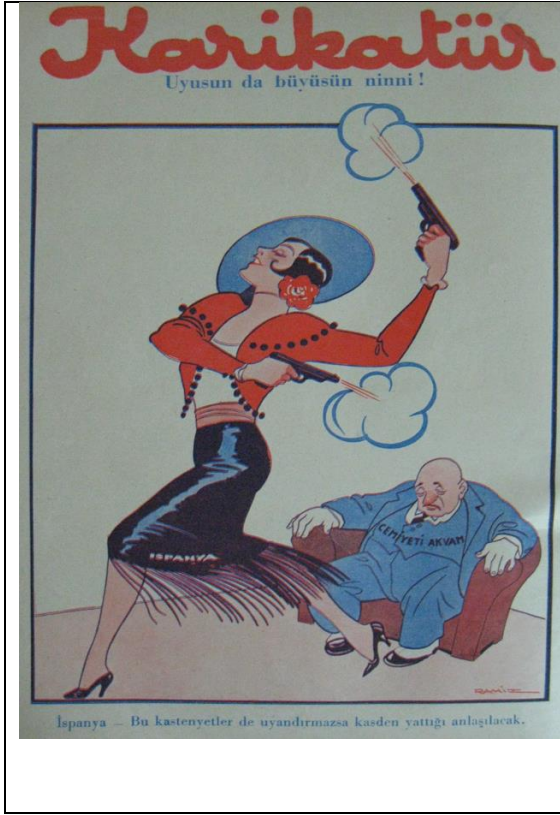

İspanya İç Savaşı'na dair çarpıcı bir karikatür de Karikatür gazetesinde 22 Ağustos 1936 tarihinde yayınlanan Ramiz Gökçe imzalı olmaktadır. Avrupa'da Rejim mücadelesi başlıklı karikatürde İspanya kızıl bir boğa olarak tasvir edilmiş ve boğanın üç tarafından çekiştiren üç kişi ile Nazi, Faşizm ve Bolşevizm simgelenmiştir. Karikatürün altında yer alan "Ha gayret!.. Dananın kuyruğu kopuyor" sözleri ise savaşın gidişatını özetler niteliktedir (Karikatür, 22 Ağustos 1936). (Karikatür.7.) 29 Ağustos 1936 tarihinde hem Akbaba hem de Karikatür gazeteleri konuya ilişkin karikatürler yayınladılar. Akbaba'da Necmi Rıza "Dünya öküzün boynunda duruyor" sözleri ile yine İspanya'yı bir boğa olarak çizmiş ve dünyanın gidişatında İspanya'daki olayların önemine vurgu yapmıştır (Akbaba, 29 Ağustos 1936). (Karikatür.9.)

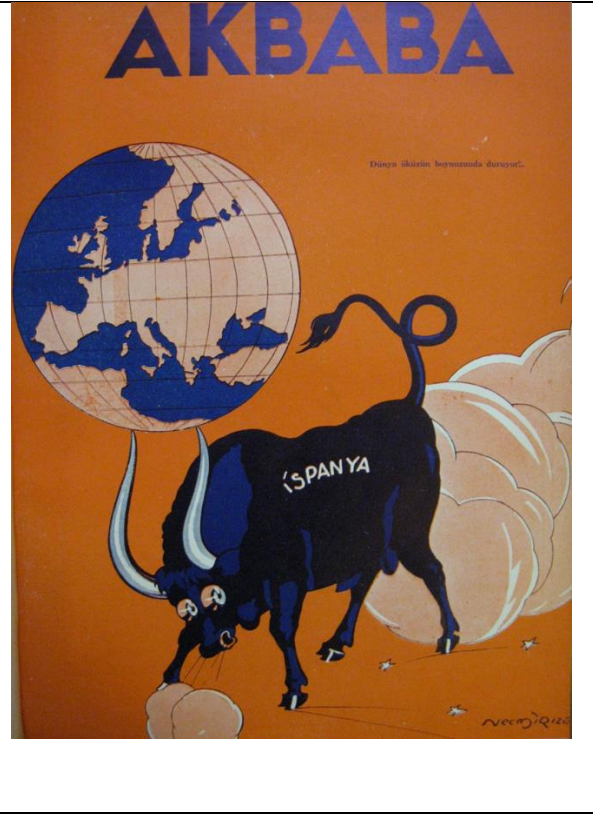
Karikatür gazetesi ise Ramiz Gökçe, bu kez bir İspanyol kadını resmedip elindeki silahları patlar şekilde çizer. Arkada ise koltukta uyuyan hantal bir adam vardır. Kadının ağzından şu söz yazılır: "Uyusun da büyüsün ninni! İspanya-Bu kastanyetler de uyandırmazsa kasden yattığı anlaşılacak." Gazete kadının elindeki silahlara ünlü İspanyol çalgısı "kastanyet" demektedir, arka koltukta uyuyan hantal adamın da üstüne Cemiyet-i Akvam yazarak Avrupa'nın bu duruma bilerek sessiz kaldığını vurgulamaktadır (Karikatür, 29 Ağustos 1936). (Karikatür.8.) Yaklaşık bir ay içerisinde karikatürlerin geneline bakıldığında yoğunluklu olarak

İspanya'nın boğa şeklinde imgelendiği, Avrupalı devletlerin ise İspanya'daki iç savaşın gittikçe şiddetlenmesinin en önemli sebepleri olarak düşünüldüğü kanısına varılabilir.

Karikatür 8. Karikatür, 29 Ağustos 1936.

Karikatür 9. Akbaba, 29 Ağustos 1936.

Yeni Köroğlu gazetesinde Eylül ayında da İspanya İç Savaşı'na dair önemli karikatürler yayınlanmaya devam eder. 9 Eylül 1936 tarihli nüshasında Yeni Köroğlu gazetesi "Bolşevik, Faşist diye ikiye ayrılan İspanya cayır cayır yanarken Avrupa devletleri ateşe karşı silahla karşı koymağa savaşıyorlar. Tıklım tıklım olan cephanelikler, tetikteki silahlar bu ateşi bastırarak yerde bütün dünyayı ateşe vermezse ne mutlu!" sözleri ile karikatürü yayınladı. Uzakta yanan ateşe karşı silahlarını doğrultmuş bekleyen Avrupalı devletlerin tasvir edildiği karikatürde iç savaşa bakış yine Avrupalı devletlerin kışkırtmaları perspektifindedir. Olayların bu kadar hararetlenmesinin temel sebebi olarak Avrupalı devletler gösterilmektedir. İtalya, Fransa, Rusya ve Almanya'nın bu savaşın en önemli kışkırtıcıları olduğu yönündeki kanı karikatürlerde kendisini açıkça göstermektedir. Karikatürün altında yer alan pasajda "Buram Buram Kan Tütüyor!" başlığının altında İspanya'daki durum şöyle anlatılır:

"İspanyada 100 Bin Kişi Öldü.. İspanyollar Komonist, Faşist Diye Birbirlerini Yiyorlar.

İkiye ayrılan otuz beş milyon İspanyol birbirlerini yiyorlar, bugüne kadar hükümet taraftarlarından 45 bin asilerden de 50 bin kişi öldü, yaralıları hastaneler almıyor, iki taraf kıyasıya vuruşuyorlar, bu iş söneceğe benzemiyor. Kan, Ateş ! İkiye ayrılan İspanya 'da iki taraf

merhamet etmeden birbirini boğazlıyor. İtalya asi tarafa tayyare ve cephane yardımı yapıyor. İtalyan zirhluları boyuna cephane taşıyorlar. Fransızlar da hükümet tarafına mitralyöz ve cephane vermeğe başladılar, iş böyle böyle Fransız-İtalyan kavgasına dökülürse Avrupada kıyamet kopacaktır. Bakalım ne olacak?” (Yeni Köroğlu, 9 Eylül 1936). (Karikatür.10).

Karikatür 10. Yeni Köroğlu, 9 Eylül 1936.

Aynı minvalde bir sonraki hafta Çarşamba günü yayınlanan 16 Eylül 1936 tarihli sayısında Yeni Köroğlu bu kez Azraili betimleyen bir karikatür paylaşarak dünyanın hızla sürüklendiği büyük bir savaşa dikkatleri çekmeye çalışır. “*Bolşevik ve Faşist diye ikiye ayrılanların döktükleri müthiş kanlar Azraili doyuramayacağı benziyor. Bu hazırlığa göre Avrupanın hazırlup yumurta gibi Azrailin ağzına düşmesi aklı başında olanları korkutuyor. Ne olacak bakalım?”* Bu sorunun peşi sıra 70 milyon askerin ateş içi emir beklediği, “*Rusya 40 Milyon, Alman 12 Milyon, Fransız 10 Milyon, İtalya 8 Milyon Asker*” çıkaracağı vurgusu yapılır (Yeni Köroğlu, 16 Eylül 1936). Rusya’dan İspanya’ya kadar uzanan geniş bir hat boyunca “Faşist” / “Bolşevik” olarak ayrılan iki grubun kavgasına dönüşmesinin an meselesi olduğu hatta bu yoldaki çekişmelerin Fransa’da da görülmeye başlandığına dair uyarılarda bulunulur (Yeni Köroğlu, 16 Eylül 1936). (Karikatür.11.) Türk mizah yayıncılığı İspanya İç Savaşı’nı açıkça II. Dünya Savaşı’nın ayak sesleri olarak yorumlamıştır demek çok abartılı bir yorum olmayacaktır.

Karikatür 11. Yeni Köroğlu, 16 Eylül 1936.

23 Eylül 1936 tarihli Yeni Köroğlu gazetesinde yer alan karikatürde ise ilk kez İngiltere'nin konuyla ilgili tutumuna vurgu yapılır: “İspanyada parlayan Bolşevik, Faşist yangını kol kol oldu. Alevler başka taraflara da sararken komşular da ağız dalaşına tutuştular. Tehlikeden uzakta olan İngiliz yanına güvendiği arkadaşlarını da toplamış onlara nasihat ediyor: -Sokulmayın. Yanacağı kadar yansın. Yerlerine başka binalar kurulur daha iyi...” (Yeni Köroğlu, 23 Eylül 1936). İngiltere kendisini tehlikelerden uzak bir noktada tutup olayları izlerken İspanya için tablo savaşın ilk günlerine oranla günden güne ağırlaşmaktadır. “Boğaz Boğaza” şeklinde tasvir edilen durum şu sözlerle tasvir edilir:

“Kadınların İrzına Geçiliyor. Çocuklar Kesiliyor, Esirleri Kör Ediyorlar. İspanyada Bolşevik ve Faşist taraftarları merhametsizce kırıyorlar, Bolşevik kuvvetleri sıkıştırdıkları faşistleri dinamitle atıyorlar. Toledo şehrinde bir saraya kapanan 1700 faşist teslim olmadıkları için Bolşevikler sarayı dinamitle atmışlar, kollar, bacaklar, gövdeler havalarda uçmuştur, faşistler de girdikleri yerlerde kadın, çocuk dinlemeden süngülüyorlar, kardeş kardeşi kesiyor, kadınların ırzına geçilip benzine bulanıyor ve cayır cayır yakılıyor, küçük çocuklar çivi ile duvarlara mihlanıyor, esirlerin gözleri jilette kesiliyor.

İspanya'da Yanmadık Şehir Kalmayacak. Bu Gidişle 22 Milyon İspanyol Dünyadan Göçecek! İspanya'da gittikçe kızışan Bolşevik, Faşist boğuşması her gün bin kişinin kanına mal oluyor. Şehirler yanıyor, binalar yıkılıyor. Kardeş kardeşi kesiyor. Hiç merhamet etmeden kendi vatandaşlarını ktır ktır süngülüyorlar. Fransızlar da artık İspanyadaki hükümet

tarafklarlarına yardım ediyorlar. İki taraf da dışarıdan kuvvet alıyor. İş çok karışık !” (Yeni Korođlu, 23 Eylül 1936).

Yeni Korođlu gazetesinin meşhur “bakalım ne olacak” sorusunun yerini “iş çok karışık” sözleri almıştır. İşler öncelikle İspanya sonrasında da tüm Avrupa için gittikçe daha da karmaşık bir hal almıştır.

17 Ekim 1936 tarihli iki karikatür Türk mizah basınında yayınlanır. Karikatür gazetesinde Ramiz Gökçe imzası ile yer alan karikatürde muhasara edilen Madrid’de başlayan açlığa dikkat çekilir. Savaşın ilk zamanlarında gürbüz ve sinirli bir şekilde tasvir edilen boğa artık güçten düşmüş ve dizlerinin üstüne çökmüş durumdadır. İhtilal kılıcının yarası ve açlık nedeni ile ölmek üzere olan boğanın yani İspanya’nın ağzından şu sözler yazılır: “İspanya boğası- Ağzındaki o yemi ver de son demimde bari aç gitmiyeyim...” Milletler Cemiyeti’nin savaş sürecindeki umursamaz ve sözde barış isteyen tutumu beyaz güvercin ve ağzında taşıdığı bir parça zeytin dalı ile karikatüre yansıtılır ancak esas amaç ise Ramiz Gökçe tarafından karikatürün altında sulh güvercininin yani Milletler Cemiyeti’nin ağzından şu sözlerle açıklanır: “Sulh güvercini-Yağma yok, sonra ben herkesi ne ile kandırırım!” (Karikatür, 17 Ekim 1936). (Karikatür.12.)

Karikatür 12. Karikatür, 17 Ekim 1936.

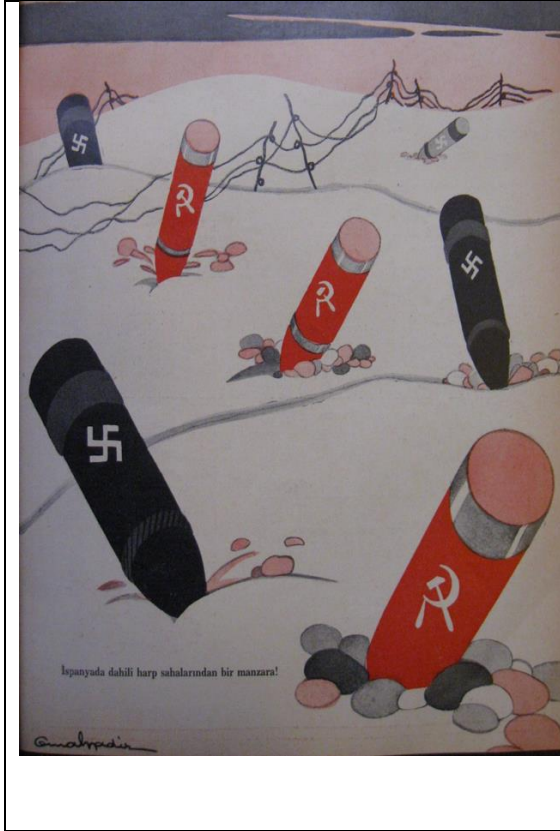
Yeni Korođlu gazetesi ise konuya yine aynı çerçeveden yaklaşmaktadır. “İspanya’daki Bolşevik-Faşist boğuşması Fransa, Rusya, Almanya, İtalyan’a bulaştığı gün yaklaşıyor gibi

görünyor. Kara ve Kızıl, milyonlarca insan kümesinin en kırıcı silahlarla birbiri üstüne yüklenmesinin sonu bu olsa gerek” sözleri ile yayınladıkları karikatürde savaşın dünya savaşına evrilmesi ihtimalinin ne kadar güçlü olduğuna dikkatleri çekmektedir (Yeni Köroğlu, 17 I. Teşrin 1936).

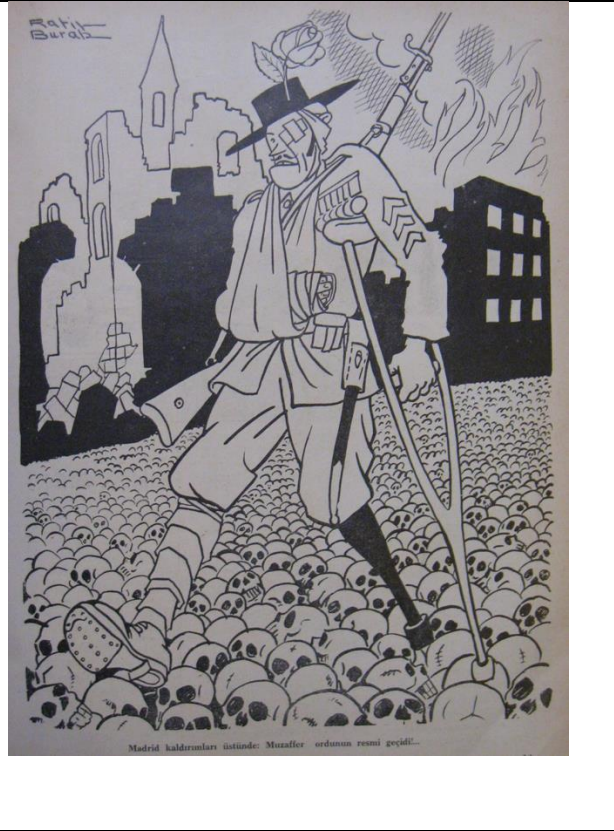
20 Kasım 1936’da Akbaba dergisi Ratip Tahir Burak ve Cemal Nadir imzalı iki karikatür ile İspanya İç Savaşı’nın gidişatı hakkında yayın yaparlar. Kapakta yer alan Cemal Nadir imzalı karikatürde “İspanya’da dahili harp sahalarından bir manzara!” alt yazısı ile İspanya topraklarına saplanmış üzerinde Faşistleri temsil eden gamalı haç ve Bolşevikleri temsil eden orak çekicinin yer aldığı kurşunlar resmedilmiştir. Ratip Burak ise “Madrid kaldırımları üstünde: Muzaffer Ordunun resmi geçidi!...” sözleri ile durumu hicvetmektedir (Akbaba, 20 Kasım 1936). (Karikatür.14.)

Görülmektedir ki İspanya’da yaşanan iç savaş Türk mizah basınında ilk günlerinden itibaren önemli yer tutmuştur. Olayın adı bir iç savaş olarak belirtilse de yaşananların tüm Avrupa’yı hatta tüm dünyayı büyük bir felakete doğru sürükleyen zihniyetlerin ilk aşamaları olarak kabul edilmekteydi.

Karikatür 13. Akbaba, 20 Kasım 1936.

Karikatür 14. Akbaba, 20 Kasım 1936.

Sonuç

Bu çalışma, İspanya İç Savaşı'nın Türk basınındaki yansımalarını özellikle karikatürler üzerinden ele alarak, dönemin siyasal ve toplumsal algısını anlamayı hedeflemiştir. İncelenen karikatürlerde, İspanya İç Savaşı'nın bir iç mesele olmanın ötesine geçtiği ve dünya barışına yönelik bir tehdit olarak algılandığı açıkça görülmektedir. Türk mizah basını, savaşın şiddetini ve uluslararası boyutlarını ironik ve sembolik ifadelerle işlemeye özen göstermiştir. Özellikle Avrupa'nın büyük güçlerinin bu savaştaki rolleri sıkça eleştirilmiş ve mizahi bir dille okuyuculara sunulmuştur. Karikatürlerde kullanılan imgeler ve mesajlar, savaşın yalnızca İspanya için değil, tüm dünya için bir dönüm noktası olduğu yönündeki algıyı pekiştirmiştir. Bu durum, 1936 yılında Türk basınında II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin fark edildiğine işaret eder. Ayrıca, Türkiye'nin "yurtta sulh, cihanda sulh" politikası çerçevesinde, savaş karşıtı tutumunun basına da yansıdığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, dönemin Türk mizah basını, İspanya İç Savaşı'nı sadece bir haber kaynağı değil, aynı zamanda uluslararası politik gelişmelerin ve barış tehdidinin bir aynası olarak işlemiştir. Bu perspektif, dönemin ulusal ve uluslararası sorunlarına ilişkin algıları daha iyi anlamamıza katkı sunmaktadır.

Kaynaklar

Gazeteler

Akbaba. (1936).

Karagöz. (1936).

Karikatür. (1936).

Yeni Köroğlu. (1936).

Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.01.02.68.73.02 (1 Eylül 1936).

Kitap ve Makaleler

Alacı, B. (2021). Atatürk'ün Diplomatlarından Tevfik Kamil Koperler ve Madrid Elçiliği Dönemindeki Çalışmaları (1934-1938). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 445-464.

Alacı, B. (2024). İspanyol Mülteciler Olayı Çerçevesinde Türkiye-İspanya İlişkileri, *Bir Güzel İnsan Cengiz Çakaloğlu Armağanı*. Nurettin Gülmez (Ed). 661-676, Akademisyen Yayınları.

Aşukin, N. S., Butırskiy, N. P., Veber, A. B., Davıdov, A. İ., İlina, İ. V., Krillova, L. V., Lehin, İ. V., Lukovtseva, İ. İ., Struve, M. E. & Yunin, M. M. (1979). *Politika Sözlüğü* (Çev. Mazlum Beyhan). Sosyal Yayınları.

Bertrand, L. (1940). *İspanya Tarihi*. (Çev. G. K. Söylemezoğlu & N. Ataç). Kanaat Kitabevi.

- Casanova, J. (2015). *İspanya İç Savaşı'nın Kısa Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Conte, A. (2002). *Diktatörler Yüzyılı*. Boğaziçi Yayınları.
- Elliott, J. H. (2002). *Imperial Spain 1469-1716*. Penguin Books.
- Gürün, K. (1997). *Savaşan Dünya ve Türkiye*. İnkılap Yayınları.
- İskit, Ş. G. (1951). *Cumhuriyet Tarihinde Mizah*. (y.y.).
- Kamen, H. A. F. (2003). *Empire: how Spain became a world power, 1492-1763*. (No Title).
- Kayış, Y. (2020). Türk Karikatüründe İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 3 (1), 1-23.
- Palomares Lerma, G. (1989). Mussolini y Primo de Rivera: política exterior de dos dictadores. *Mussolini y Primo de Rivera: política exterior de dos dictadores*.
- Paz, A. (2011). *Halk Silahlanınca: Durruti ve İspanya Anarşist Devrimi*. (Çev. G. Zileli). Kaos Yayınları.
- Payne, S. G. (1970). *The Spanish Revolution*. New York.
- Payne, S. G. (2007). Fascist Italy and Spain (1922-1945). R. Rein (Ed). *Spain and The Mediterranean Since 1898* (pp. 99-115). New York.
- Phillips Jr., W. D., & Phillips, C. R. (2016). *İspanya'nın Kısa Tarihi*. (Çev. T. Erkmen). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sertel, Z. (2015). *Hatırladıklarım*. Can Yayınları.
- Yıldız, A. (2014). İspanya Anayasal Sistemi Üzerine Kısa Notlar. A. Yıldız & F. Bakırcı (Eds). *İspanya Anayasası ve Kongre İç Tüzüğü* (pp. 19-24).